

Натисніть тут, щоб

КУПИТИ КНИГУ НА САЙТІ

або

замовляйте по телефону:

(0352) 28-74-89, 51-11-41

(067) 350-18-70

(066) 727-17-62

Іван Бунін

Зелені свята

Вірші

З російської переклав і впорядкував
Роман Ладика

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН
2009

ББК 84-5Рос.П41

Серію «Шедеври світової поезії» засновано 2004 року.

Передмова
Валентина Корнієнка

Бунін І.

П41 Зелені свята: Поезії/Упорядник Р. Ладика. —
Російською мовою з паралельним українським перекладом. —
Тернопіль: Навчальна книга–Богдан, 2009. — 192 с. — (Серія
«Шедеври світової поезії»).

ISBN 966-692-289-4

ББК 84-5Укр

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина даного видання не може бути використана чи відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора перекладу чи видавця.*

ISBN 966-692-290-8 (серія)
ISBN 966-692-289-4

© Ладика Р., упорядкування, 2008
© Корнієнка В., передмова, 2008
© Навчальна книга–Богдан, макет,
художнє оформлення, 2008

На самоті з вічністю

Чи літературний талант, ба навіть геній, завжди ототожнюється з особою, яку ми звемо людиною з великої літери, тобто з абсолютним утіленням Справедливості? Історія літератури показує, що не конче.

Західного красною письменства сказане якщо і може стосуватися, то хіба дуже незначною мірою. Воно, те письменство — на рівні величних ідей людства. Приміром, англієць Байрон волелюбний патос своїх творів підпер власним життям. Фенімор Купер, хоч і славив чесних і чистих душею виконавців військової повинності, засуджував підкорення індіан як протилежне волі Божій. Жюль Верн оспівував самопожертву мужніх патріотів, що клали своє життя на вівтар свободи колонізованих народів: Індії, Америки, Шотландії. У великій літературі право народу на самовизначення, боротьба проти зла, гніту, рабства не піддається жодним сумнівам. Це вартості нетлінні.

Натомість із письменством московським справа складніша. Навіть найбільшим людинолюбцем тут інколи бракує такої широти душі, щоб стати на бік поневоленого народу, що прагне виламатися з-під ярма, надто якщо гвалтівник — їхня власна батьківщина. І як же це їх здрибнює, принижує! Як програє навіть волелюбний Пушкін, сповнений віри, що на «обломках самовластя напишут наши имена», коли у кривому дзеркалі показує гетьмана Мазепу, возвеличує ката Петра або вигукує: «Смирись Кавказ: идет Ермолов!», на супроти свого сучасника Шевченка, цього апостола правди й волі, якому полум'яна любов до України аж ніяк не боронить, ба велить! заступатися за малі, але нескоренні народи Кавказу. «Борітеся — поборете!» А як прикро за геній Достоевського, автора безсмертних «Принижених і скривджених», «Ідіота», «Братів Карамазових», пророчих «Бісів», за його затяте великодержавництво, за «святе» обурення нехиттю «невдячних» слов'янських народів, «визволених» оружною рукою білого царя, залишатися під його кормигою, що в цьому разі виставляє письменника не в найвігіднішому світлі!

Але є й винятки (Д. Писарєв, К. Рилєєв, С. Єсенін, Л. Толстой та ін.), і з них найщасливіший — Іван Бунін (1870-1953).

Він — здоровий геній.

Звідки це видно? Що геній? І що здоровий?

Відповідь на перше запитання дає як фундаментальна проблематика його творчості, так неповторний, глибоко індивідуальний підхід до її художнього розв'язання. Досить ознайомитися з творчими зацікавленнями Буніна, щоб упевнитись: у блискучому сузір'ї небожителів він — зірка першої величини.

Чим же переймається митець?

Невичерпне джерело бунінських поетичних осяянь — власні душевні боріння, те болючо-щемке і незагойне, що ніколи не полишало майстра, обдарованого навдивовижу гострим відчуттям життя. Яскраве світло на головному його внутрішній клопіт кидає свідоцтво письменника Бориса Зайцева,

який наводить гіркі слова І. Буніна: «Ось вона рука. Бачиш? Шкіра чиста, ніяких жил. А згниє, брате мій, згниє... Не можу прийняти, що прахом стану, не можу! Не вміщаю». Щось подібне мучило свого часу й Ф. Тютчева та Л. Толстого, чи не так? І притаманне більше чи менше кожному з нас...

Отже, одвічний фатальний трагізм людської долі... Іншими словами, бунінська муза універсальна, вселюдська (попри виразне національне коріння!), бо клопочеться питанням питань: Великою таїною буття. І що особливо цінне: у поетичному її освоєнні автора умудряє бачення «очима серця», що вилушує з дійсності її підтекст. Інформація добута ззовні через зір, слух, нюх, дотик, смак сприймається «другою натурою» в обхід логіки, викрешуючи певний душевний стан, настрої, емоційний сплеск, на гребені якого зринає філософське одкровення, вилюнюється містична «сіль». Звісно, перед примарою смерті найкраще було б, якби таке прочитання картини природи чи якогось об'яву життя дало жадане чуття солодкого внутрішнього затишку та абсолютної безпеки від непохитної певності, що ти житимеш вічно, та ба, цієї неосяжної безхмарної благодаті поет нам начебто не дарує (як, приміром, українець Скворода), хоча, бачиться, і не виключає її можливості. Поетичне мислення його — в сукупності всіх своїх вірців — скорше дисгармонійне, побудоване на протиборстві полярно протилежних тез.

Про першу з них, що її можна б сформулювати як щастя жити, дає уявлення така строфа:

*І тоді вся душа
В мене раптом спалахує радістю:
Я руками ловлю фосфор хвиль, що неначе кипить —
І крізь пальці тече не вода, а сапфіри — премногії,
Іскри синього полум'я, Жизнь!*

Друга — антитеза — сповнена трагізму, він якого кров холоне в жилах:

*Коли все місто сон змагає,
Глибокий сон, у глузу ніч,
Коли юга мете й кружляє, —
І будить дзвони всіх дзвіниць, —*

*Так серце лячно завмирає!
Так сумовито під цей час
Крізь лемент бурі долинає
Той невиразний дзвін до нас!
Світ спорожнів... Земля схолола...
А хуга трупи замела,
Задула зорі доокола,
У дзвони б'є в пільмі, гуля.*

*І на безлюднім і великім
Всесвітнім цвинтарі життя*

*Кружляє Смерть у танці дикім
І має білим покриттям!*

А між цими двома полюсами — сліпуча вольтова дуга драматичного художнього переживання дійсності, широка амплітуда розмаїтих, часами найпримхливіше переплетених між собою проблесків прихованої істини, філософських проникнень, що так чи інак співвідносяться з пошуками відповіді на сакраментальне: а що потім?

Зрозуміло, годі охопити все різнобарв'я поетичної спадщини І. Буніна, але якщо говорити про вірші, осяяні світлом надії, то це ті, де поетові пощастило здійснити своє заповітне: «поєднати прекрасне з вічним». Надійний шлях до цього — подати природне явище в часовому зрізі, тобто «зупинити» якийсь один проречистий мент багатоманітного, нерідко планетарного розмаху, дійства. Ось сугестивна, жива, сповнена руху картина заходу сонця в степу:

*У надвечірнім полі, як в безмежнім морі,
Померк і потону в зорі журний рубін,
І м'яко тьма пливе у степових просторах
Зірниці навздогін.*

*Лиш ховрахи в житах скликаються свистками,
Чи заєць по межі таємно, як мара,
Промчить швидкими і нечутними стрибками
І пропаде нараз...*

Вузькі часові рямця, в які тут увібгано вечорову дивовижу, допомагають пережити мент єдності Усесвіту і через нерозлучне з цим переживанням чуття прекрасного торкнутися Вічності. А спізнавши її смак, чому б і не повірити в її присутність для себе?

(Мимоволі пригадується ще одна прекрасна зупинена мить, увічнена в поетичній Шевченковій перлині «Садок вишневий коло хати...» Що це? Чиста випадковість чи вийшов наяв очевидний перегук споріднених душ?)

У вірші «Вечір» ліричний герой також — завдяки глибинному чуттєвому вrostанню в довколишній світ — спізнає щастя від перечування єдності всього суцього:

О, щастя зрїти, чути. Все в мені.

Ось де джерела блаженства — у розчиненні, у злитті!

І, звісно ж, шукає автор підпори у Творцеві.

Ув одному з віршів («Ніч. Я в дачнім кріслі...») він прагне «вирахувати» його логічно, виходячи з живої потреби людського серця:

*Чи є той, хто міря справедливо
Наші вчинки, долі та літа?*

*Серце хоче вірити у диво —
Значить, так.
Прецінь те, що є в тобі, існує.*

Ув іншому — вдається знов до інтуїції:

*А Бог був світлий, радісний, простий:
У вітрі був, в душі моїй бездомній,
В тремтливім сяйві зір із висоти
Небес блакитних, чистих і бездонних.
(«Бог»)*

Що це, як не визнання Найвищої Істоти? Виходить є на кого уповати!
А ось життя потойбічне вже декларується відкритим текстом:

*Не вірю, що помру, втомлюся.
Що назавжди в землі засну.
В життя закоханий безмірно,
Лиш до схід сонця відпінчу!
(«Зірки затрепетали в небі...»)*

То Бог дарує в церкві сумир та радість:

*І в час: як з хорів линув спів
Про світло тихе і про Бога,
Я забував свої тривоги
І серцем радісно світлів...
(«Любив малим я сутінь в храмі...»)*

У цих поезіях — перелік їх можна продовжувати — світотвір, як бачимо, сповнений світла та гармонії — ознака, несполучна з чорними думами. І така його суть — начебто не пуста фантазія, а свідоцтво — прориву за трансцендентну межу. Та ба — чи ж не парадокс! — є в автора й інші інтуїтивні здогади. Йдеться про Грізний, за висловом літературознавця Р. С. Співака, Космос Буніна.

У поетовому деннику є нотатка, датована 1911 роком: «Жодна душа, хай там що, потай не вірить у це *(свою вічну загибель — В. К.)*. Та звідки ж тоді цей біль, що невідступно переслідує нас увесь вік, біль за кожен безповоротно збіглий тиждень, годину, мент?»

Відповідь напрошується сама собою: чи причина цього поетового болю не в згасанні отого святково прекрасного чуття єдності світу, що прилучає до безсмертя?

Зміну уявлень про місце людини в Універсумі засвідчує хоча б така цитата з М. Епштейна, дослідника бунінської творчості: «Найглибше поет переживає самотність людини серед природи і самотність природи без людини». І ще одне його спостереження: «Отака-то бунінська природа: її ніби покинула людина або вона сама не впускає її в себе».

Запитання, поставлене у деннику, либонь, стало відправним пунктом подальших тривожних візій, надто розбуялих у роки еміграції. Тут нема змоги докладно описувати дещо трансформоване світовідчування митця, зауважмо лишень, що нова модель Універсуму передбачала відчуття страховитої моці, якою віє від грізного загадкового Космосу (*«Небо зноситься зоряне/у грізній славі своїй»*). Разом із життям Космос сіє смерть і руїну. (*«Хай править у світі Смерть!»*), він позаособовий, незбагнений до кінця, а отже, всемогутній і диктує людині свою волю. У грізному космосі Буніна з'являється образ потужної неприборканної сили, що виражає ідею трагічної несумірності розмаху спромог світового життя зі спромogaми життя людського і сягає корінням архаїчних міфологій, де злилися поняття Бога, Космосу та Сили, ще давнішої за час і хаос. Світове космічне життя, за Буніним, може нести загин людині, хоч загалом не виключає і певної гармонії з нею.

Ця самобутня натурфілософська свідомість і внесла в бунінську лірику первене дисгармонії. Цікаво простежити за зміною підходів до того самого явища.

Коли у вірші, датованому 1889 роком, проголошується, що «вся юнь моя — бурлакування/І радість самотинних дум!», то у «Молодості» (1916) почування ліричного героя драматизуються. Тінь від Дамоклового меча, навислого над його життям, спроможна сягати навіть світлої юнацької пори: «І серце в тайній радості сумує, що життя, як степ, велика і пуста».

У маленькому поетичному шедеврї «Тремтить зоря в яснім сузір'ї» (1917) автор уже звертається до Творця з болісним запитанням:

*Зорею, палахким потиром
Небесних сліз, скорбот життя,
Навищо, Боже, понад миром
Ти зніс увись моє буття?*

Ув іншому вірші бачимо образ пожеару, роздмуханого грізною стихією Всесвіту:

*Кадить Гавриїл Небесним Силам,
В темнім тиміамі царських врат
Вогнедишним дихає кадилом.
(«Океан під місяцем ясним...»)*

А ось у якій моторошній подобі постає образ громовиці:

*Й жаско, мов скрегіт металу, в дикій печалі,
З мороку гуси кричали.
(«В геліотроповім с'яві зблисків гримниці»)*

Смертна туга, навіяна прощальним бабиним літом і близьким подихом зими, б'є з «Останнього джмеля», а у вірші «Мелькають далі, геть сліпі та чорні...» бринить мотив незахищености та крихкості всього живого під сонцем...

Гай-гай, космічне життя цілковито чуже людині!

У бунінській ліриці цього періоду картини Космосу, з одного боку, і поетичні обробки Біблії та Корану, з другого, доповнюють одні одних. У цих останніх (біблійно-коранових обробках) поет пропонує найбезболісний, не принизливий для людини варіант смирення перед силою та законами позаособової світової основи, ототожнюючи їх із моральним абсолютом. Але з уваги на складнішу свою свідомість, як зауважує Р. С. Співак, поет лишає для неї ширший оперативний простір і подеколи дозволяє собі бунт проти всякого, навіть божественного зазіхання на духовну самостійність особистості, утверджуючи творчу значущість людини («Сатана — Богові», «Кайн»).

Тож як, чи «вмістив» письменник трагізм людського лосу? Мабуть, це питання лишається відкритим.

Чесний перед собою, непідкупний правдолюб, ворог усякого самозаколисування, він дав читачеві багатющу поживу для чуттєвого сприйняття дійсності та роздумів над Вічністю, поділився з ним усім наболілим. А сам ніби сховався за поданим обґрунтуванням альтернативних платформ, за своїми «за» і «проти». Свобода вибору — над усе!

Які ж естетичні засади сповідував поет-філософ?

Про це можна говорити багато. Ми ж обмежимося константуванням подивугідної творчої незалежності письменника, яку може собі дозволити лише могутній, себепевний дух.

Переконаний противник літературної моди, преріжних декадентських, формалістичних віянь, він розвивав, усе життя зберігаючи йому вірність, класичний реалізм.

Перші поетичні кроки І. Буніна (збірка «Листопад») збіглися з зародженням руху, знаного під назвою символізму. Але це аж ніяк не означало, ніби він поділяв естетику його виразників, — Бальмонта, Балтрушайтіса, Брюсова. Навпаки, поетика його завжди заперечувала символізм (як і акмеїзм). Ось що з цього приводу писав Владислав Ходасевич: «Для символіста природа — сирий матеріал, що його він піддає переробці... Символіст — творець свого пейзажу, завжди розташованого панорамою навколо нього самого. Бунін сумірніший і цнотливіший: він хоче бути споглядачем. Він святобливо відходить убік, докладаючи всіх зусиль, щоб відтворити обожнювану дійсність якнайоб'єктивніше... Зі своєї лірики Бунін усунув фермент надзвичайно сильної дії — фермент ліризму. Ось чому Буніна називають холодним. Насправді він не холодний — він цнотливий».

До цього можна додати: і свідомий своєї високої місії. У разучій точності, відстороненій конкретності відтворення найприкметніших особливостей явища він вбачає більші можливості засягнення в його суть; поезія для нього ще й знаряддя метафізичного пізнання таємничої реальності. І в цьому сенс, не кажучи вже про те, що реалістичне його письмо часто-густо присмачувалося імпресіонізмом чи міфологізмом, поет йшов у ногу з часом, йшов по-своєму, не підгортаючи під себе життя, а даючи йому самому промвляти за себе.

І ще одне глибоке спостереження В. Ходасевича, що знайомить із секретами бунінської творчої лабораторії: «І символісти, і декаденти одна-

ково зрозуміли, що еволюція змісту — це разом і еволюція форми. Як наслідок — напружена формальна робота, що її виконав символізм упродовж свого існування. Елементи форми пущено в рух, їх розроблено і висунуто з тилу поезії на її передові лінії... Бунін же, навпаки, немовби знову відвів форму в тил, затушкувавши її, позбавивши самостійного життя і довівши її простоту до крайніх меж».

Що це, як не геніальна простота, зумовлена самою творчою концепцією І. Буніна.

Отже, геній? Далєбі, що так! Недаремно ж він Нобелівський лауреат! А в чому ж його здоров'я? Та в тому, що він ще й — за визначенням академіка Крип'якевича — «найбільший українофіл серед російських класиків»! Може видатися дивним, га? Але дивне, навпаки, інше. Дивне те, як можна не любити народ з найбагатшою в Європі історією (П. Меріме), чий військовий геній з Божого благословення витворив оспіваний від самого М. Гоголя феномен Запорізької Січі, цієї колиски вольниці та козацької демократії, цього нездоланного щита на шляху татарсько-турецьких набігів, а геній мистецький — у люту історичну добу, коли доводилося всякчас виборювати державність, — казково багатий фольклор, надто ж пісенний, високу поезію народного побуту — урочі звичаї та обряди, а також унікальні своєю народністю і духом демократизму театр (у Полтаві поет насолоджувався грою геніальної М. Заньковецької!), красне письменство та музику, — те все, про що сам Бунін висловився так: «Ми, великороси, маємо безмежно дякувати Богові за можливість співіснувати з малоросійською культурою». Зрештою, як не любити розкішної, справді райської природи, постійне спілкування з якою ушляхетнювало душу споконвічного українського хлібороба, прищеплюючи йому внутрішній аристократизм, ширу, добру, шанобливу і водночас геройську вдачу, і яка не могла не справити благодатного впливу і на самого Буніна (народжений у Воронежі, він по закінченні Єлецької гімназії якийсь час мешкав у Харкові, а тоді в Полтаві — у парі зі своєю пасією, українкою Варкою Пашенко; в Ялті та Одесі, де взяв шлюб із прекрасною Анною Цакні й жив у ньому кілька років, аж поки та зненацька його покинула; у Криму, де вивчав татарську мову; і що найпоказовіше, — він кілька разів подорожував Дніпром (нарис «На Чайці»), у тому числі до могили Шевченка, і здійснив низку мандрівок гоголівськими місцями на Полтавщині та степом. Далєбі, щоб не любити України, як дехто з його колег по перу, та ще й живши в ній, треба мати спеціальний хист! Певніше, треба не мати дечого украй важливого: тої міри Чесности і Духу Справедливости, тої міри Любови і Шляхетности, що унеможливила б шовіністичне хамство сліпих на сонце криворотих злорік, подібних до О. Солженіцина чи Й. Бродського.

Так, Бунін Україну любив, ба більше: певне, й від характеру козацького щось перебрав! Вона — повноправний складник системи його духовних координат (Росія — Україна — Париж). Ось одне з його освідчень у любові до своєї прабатьківщини (його польсько-ординський рід Бунковських походив із Волині): «Нині це великий і багатий край, що пишається красою своїх ланів і степів, хуторів і сіл, Дніпра й Києва, народу дужого і ніжного, у кожній аби-

щиці побуту свого красивого і чепурного — наступника слов'янства щирого, дунайського, карпатського».

Земля Сковороди, Шевченка та Гоголя надихала його. Українська тема в нього на красному місці — як у поезії, так і в прозі. У віршах оживають рідні пейзажі, а вершинні його твори — роман «Життя Арсеньєва» та оповідання збірки «Темні алеї» — населені українськими типажамі. І змальовано їх з великою любов'ю та глибоким спочуттям їхній недолі.

Бунінові належить крилатий вислів: «Шевченко — абсолютно геніальний поет», а також скрушне зізнання, що Великий Кобзар, як він переконався на власному досвіді, через свою виняткову національну самотність не надається до перекладу.

Отже, Шевченко для Буніна геній. Духовний брат.

А хто Бунін для нас?

Для нас, для України, Бунін — теж свій. І лишатиметься таким, поки світ сонця...

На український ґрунт вірші І. Буніна пересаджувано й давніше і загалом успішно. У пропонованій збірці «Зелені свята» вміщено переважно нові переклади. І — приємний сюрприз! — вони не тільки не поступаються попереднім, а й подекуди відзначаються більшою точністю. Та це не горезвісний буквалізм! Точність не шкодить органічності звучання. Бо як і в інших перекладах Романа Ладики з Ф. Тютчева, С. Єсеніна, Ю. Словацького, Ц. Норвіда, Буква тут не виключає Духу, а, навпаки, допомагає віддати його з найменшими втратами. Що це, як не мрія кожного перекладача! Та вона лишилася б нездійсненою без знання рідної літературної мови у всьому багатстві її форм, зокрема, синоніміки, що дає змогу вільно маневрувати на прокрустовому ложі метрики та римування. А найпаче — без тонкого чуття стилю, без глибинного прочитання тексту, без належної сили вислову.

Поза всяким сумнівом, музика бунінських поезій в українському аранжуванні стане всолодою найвибагливішого читацького вуха!

Валентин Корнієнко

Стихотворения

Вірші

За все Тебя, Господь, благодарю!
Ты, после дня тревоги и печали,
Даруешь мне вечернюю зарю,
Простор полей и кротость синей дали.

Я одинок и ныне — как всегда.
Но вот закат разлил свой пышный пламень,
И тает в нем Вечерняя Звезда,
Дрожа насквозь, как самоцветный камень.

И счастлив я печальною судьбой
И есть отрада сладкая в сознание,
Что я один в безмолвном созерцанье,
Что всем я чужд и говорю — с Тобой.

Благословляю Бога день при дні!
Він, після дня тривоги і печалі,
Дарує небо зоряне мені,
Полів простори, тихі сині далі.

Я нині, як завжди, на самоті,
Заходить сонце, виднокрай палає,
Як самоцвітний камінь в сяйві тім,
Тремтить Зоря Вечірня і згасає.

Щасливий я попри сумний талан,
Відрада є солодка і жадана:
Сам у німотній тиші, в спогляданні
Гуторю з Богом — над панами пан.

САВАОФ

Я помню сумрак каменных аркад,
В середине свет — и красный блеск атласа
В сквозном узоре старых царских врат,
На золотой стене иконостаса.

Я помню купол грубо-голубой:
Там Саваоф с простертыми руками,
Над скудною и темною толпой,
Царил меж звезд, повитых облаками.

Был вечер, март, сияла синева
Из узких окон, в куполе пробитых,
Мертво звучали древние слова.

Весенний отблеск был на скользких плитах —
И грозная седая голова
Текла меж звезд, туманами повитых.

САВАОФ

Я пам'ятаю той камінний звід,
Те сяйво і червоний блиск атласу
В узорі царських різьблених воріт,
На золотій стіні іконостасу.

Я пам'ятаю купол голубий:
Там Саваоф з простертими руками,
Над головами темної юрби,
Владарював у небі між зірками.

Вечірня синь зоріла ярова
З вузьких вікон, в куполі пробитих,
Звучали мертво древнії слова.

Весняний відблиск грав на мокрих плитах —
І грізна сивочола голова
Текла між зір, туманами повитих.

Любил я в детстве сумрак в храме,
Любил вечернею порой
Его, сияющий огнями,
Перед молящейся толпой;
Любил я всеобщее бденье,
Когда в напевах и словах
Звучит покорное смирение
И покаяние в грехах.
Безмолвно, где-нибудь в притворе,
Я становился за толпой;
Я приносил туда с собой
В душе и радости и горе;
И в час, когда хор тихо пел
О «Свете Тихом», — в умиление
Я забывал свои волнения
И сердцем радостно светлел...

Любив малим я сутінь в храмі,
Любив у надвечірній час,
Як храм засвічувавсь вогнями
Перед молільниками враз.
Любив нічне богослужіння,
Коли у співах і словах
Звучить сумірне поклоніння
І покаяння у гріхах.
Тихенько, десь там у притворі,
Ставав собі позад юрби;
З собою завше ніс туди
В душі і радощі, і горе;
І в час, як з хорів линув спів
Про «Світло Тихе» і про Бога,
Я забував свої тривоги
І серцем радісно світлів...